

Marianne Nordman

GUBBARÖRA OCH DAMPULLOVER

– rubriker på matrecept och stickbeskrivningar

1. Inledning

Den som skapar rubriker har ett alldeles speciellt ansvar om det så gäller rubriker på böcker, artiklar eller små notiser. Uppgiften är krävande och delikat. Rubrikmakaren bör ha god kännedom om textinnehållet, sinne för ordens valörer och förmåga att hålla ett språkligt ekonomiskt grepp. Rubriken görs alltid typografiskt iögonenfallande och får på så sätt ett framträdande utförande i förhållande till den text som den står för. Den är som ett visitkort för hela texten. I några enstaka korta ord skall den samla det centrala, den skall fånga läsarens uppmärksamhet, hålla den kvar och ge mer smak. Rubriken skall locka läsaren till att gå in i den text som den ger en första föraning om.

Rubrikspråket är en stilgenre för sig, men inom denna genre möter en flora av varianter som på ett påtagligt sätt visar att språket i alla rubriker tillsammans har typiska, gemensamma drag men samtidigt också uppenbara olikheter. En rubrik fungerar inte bara som typen 'rubrik' utan harmonierar i sin utformning också med den texttyp som den står över. Dagstidningsrubrikerna har sin form, bokrubrikerna sin, diktrubrikerna sin. Samtliga representerar begreppet 'rubrik' men styrs var för sig i sin språkliga dräkt av den tillhörande texttypens traditioner och behov.

Även om rubriken är vår första kontakt med det mesta vi läser och därför har en avgörande betydelse för om vi läser och vad vi läser, har forskarna ägnat förvånansvärt liten uppmärksamhet åt rubrikerna och deras utformning, både den språkliga och den typografiska.

På 1970-talet studerade Conon (1979) nyhetsrubriker i svenska dagstidningar. Huldén (1982: 28 ff.) har i en kort artikel granskat diktsamlingsrubriker på svenska. Rubrikspråket ur skrivstrategisk synvinkel kommenteras i bl.a. Strömqvist (1989: 126 f.), Liljestrand och Arwidson (1989: 31 f.), Backman (1988: 24), Garme (1988: 48 f.) och Hultén (1990: 101).

En speciell genre av rubriker utgör de vetenskapliga och populärvetenskapliga. I en kort studie i vetenskapliga och populärvetenskapliga rubriker på svenska konstaterar Nordman (1995) att den mest påtagliga olikheten mellan dem ligger på ett strukturellt plan, men att båda typerna avviker från dagstidningsrubriker bl.a. genom att de skriver ut sina formord. Den mest ut-

förliga rubrikstudien står Dietz (1995) för. Han har ägnat en hel monografi på tyska åt rubriker på vetenskapliga texter.

En grupp av rubriker som mig veterligen fått sparsamt med vetenskaplig uppmärksamhet tidigare är rubrikerna för matrecept och stickbeskrivningar. I båda fallen utgörs rubrikerna till sin kärna av namnen på respektive maträtt och klädesplagg som i *gubbaröra* (entré till snaps) och *dampullover*. Det är ändå naturligt att uppfatta benämningarna som rubriker, eftersom de på rubrikvis står avskilda ovanför texten, tryckta i större bokstäver, i fet stil eller på annat sätt typografiskt markerade. I synnerhet de beskrivande bestämningarna som finns som ett fakultativt element hos de flesta förstärker karaktären av rubrik, som t.ex. *min goda ostpaj, plättar med färg och smak, vårens vackra väst*. En utförligare diskussion om rubrikstatusen förs i Nordman 2000. (Se också Targlane-Fuhrer 1996.)

Vid mina minilektstudier (se t.ex. Nordman 1994, Nordman 1996 och Nordman 1997: 566) kom jag att lägga märke till som det tycktes en spännande likhet i rubriceringen av de två textgrupperna. De potentiella likheterna är kanske inte helt omotiverade. Både matrecept och stickbeskrivningar är en form av arbetsbeskrivningar och således likadana till sin funktion och hör därför på sätt och vis till samma typ av minilekter. Båda textgrupperna riktar sig traditionellt till kvinnor, även om männen naturligtvis också gör bruk av dem, kanske mer av matrecept än av stickbeskrivningar.

Rubrikerna skall i båda fallen locka till sig läsaren och ge en impuls till handling, inte bara till läsning utan också till konkret arbete. I fråga om både matrecept och stickbeskrivningar stöds rubrikens smått emotiva funktion ofta av tilltalande bilder i anknytning till den produkt som skall förfärdigas. Rubriken och bilden tillsammans förväntas hos mottagaren skapa en lust att gripa sig an det arbete vars beskrivning de båda anknyter till.

Utöver en viss emotiv funktion har rubrikerna också en informativ uppgift, att kort och kärnfullt tala om vilket mål arbetsbeskrivningen syftar till. Men rubriken har också ett identifikationsvärde (se Gnutzmann 1988: 25) i det att man genom den skall identifiera den maträtt eller det plagg som skall tillverkas. Namnen på maträtter är ofta unika och entydiga som i *gubbaröra*, medan etiketterna på stickade plagg kan vara mer allmänna som t.ex. *dampullover*, *herrväst*, *mössa* och stå var och en för plagg som är olika i fråga om vissa egenskaper som färg, material och storlek även om grundstrukturen är likadan.

2. Material

Materialet för min undersökning har jag samlat in under en ganska lång följd av år. Arbetet har inte på något sätt varit helt systematiskt, men slutresultatet har ändå fått vissa enhetliga linjer. Alla rubriker i materialet är olika. Identiska rubriker har alltså inte beaktats.

I gruppen matrecept återfinns 528 rubriker. Ett brett spektrum av maträtter finns representerade. I materialet ingår dock inte recept på matbröd, småbröd, kakor och tårtor. Inte heller recept på godsaker och karameller har tagits med. Det mesta av materialet har publicerats i Året Runt eller i ett speciellt recepthäfte (Årets mat) som i vissa skeden ingått som bilaga i Året Runt. Recepten riktar sig till en bred publik, eftersom Året Runt kallar sig "hela Sveriges familjetidning". Tidningen grundades 1946 och kommer ut med 52 nummer per år. Recepten härstammar från tidsperioden 1987/1995, de största grupperna från 1987, 1989, 1990 och 1994.

Rubrikerna för stickbeskrivningarna är 376 till antalet. Inte heller här har någon systematisk insamling ägt rum utan materialet består av rubriker som funnits i tillgängliga veckotidningar eller stickbeskrivningssamlingar. Också nu är källorna veckotidningar eller specialhäften i veckotidningarna. Dessutom medtas några rubriker ur Jacobsdals babyhäfte. De veckotidningar som stått för de flesta beskrivningarna är Året Runt och Hemmets Veckotidning, också den en svensk familjetidning som utkommer en gång per vecka. Materialet spänner över en lång tidsperiod från 1970-talet fram till 1995. Orsaken till detta är att stickbeskrivningar inte är lika frekventa i veckotidningarna som matrecepten och därför har ett tillräckligt stort material samlats in under en längre tidsperiod.

3. Syfte och metod

I sin studie på tyska av vetenskapliga rubriker ger Dietz (1995: 5) en översikt över teman som rubrikforskare genom tiderna ägnat sig åt. De viktigaste temaområdena är diskussioner om rubrikfunktionen, rubriksyntaxen, förhållandet mellan rubrik och text, rubrikens reklambfunktion, rubrikens receptionsstyrande funktion och översättning av rubriken. Sin egen studie bygger Dietz långt gående på kvantitativa aspekter, vilket också för mig är en naturlig utgångspunkt. I min studie fokuseras rubriksyntaxen, rubrikfunktionen och i viss mån reklamaspekter.

Min rubrikstudie är synkronisk även om vissa möjligheter till diakroniska ställningstaganden ibland hade varit möjliga. Men dels är materialet ur dia-

kronisk synvinkel alltför begränsat, eftersom inte heller materialinsamlingen skett med en diakronisk studie som mål, och dels verkar det enhetligt och likartat oberoende av det tidsperspektiv på 20 år som finns inom stickbeskrivningsandelen.

Ett syfte med undersökningen är rent deskriptivt, dvs. att ur språklig synvinkel beskriva rubrikerna både för matrecept och för stickbeskrivningar. Ett annat syfte är att jämföra rubrikerna för matrecept med dem för stickbeskrivningar. Avsikten är då att påvisa likheter och olikheter. Redan vid mitt arbete med minilekterna som sådana frapperades jag av den uppenbara likheten i rubrikformulering just hos matrecepten och stickbeskrivningarna. Därför antar jag att likheterna kommer att framträda klart starkare än olikheterna. Båda rubrikgrupperna står ju som etiketter för minilekttexter som också till sin funktion är likadana. Båda textgrupperna fungerar som arbetsbeskrivningar och riktar sig i huvudsak till liknande målgrupper: mestadels kvinnor med intresse för händig verksamhet. Båda rubrikgrupperna återfinns i huvudsak i samma medium, veckotidningar, och båda kan antas innehålla ett moment av reklam för den produkt som skall tillverkas.

De eventuella olikheter som finns mellan rubrikgrupperna kan bero på att man i arbetsproceduren använder sig av olika ingredienser och material, att de arbetsformer som beskrivs är olika och att de traditioner som ligger bakom matlagning och dess rubricering är andra än de som finns bakom stickbeskrivningarna och deras benämningar.

Också en jämförelse med rubricering vid andra typer av minilekter kunde vara av intresse, t.ex. med väderrapporter som har en rapporterande funktion och utnyttjar dagstidningar som medium (jfr Nordman 1996), men detta är inte ett primärt syfte i min undersökning. Ibland dras paralleller och görs jämförelser också med resultat av andra rubrikundersökningar på svenska.

Undersökningen är således dels deskriptiv, dels kontrastiv. Samtliga rubriker har granskats i fråga om längd, uppbyggnad, ordklassförekomst, ordval och semantiska aspekter. I strukturen studeras olika bestämmningsförhållanden så som speciellt attributens placering och förhållande till sitt huvudord. Diskussionen utgår i synnerhet i början av undersökningen från kvantitativa data men fördjupas sedan i mer kvalitativa resonemang. Den formella analysen förs alltså vidare på ett semantiskt plan.

Ordvalsstudierna och de semantiska granskningarna fokuseras på färgord, egennamn, andra ord för person, geografiska benämningar och citatlän. Slutligen granskas också vissa stilistiska grepp i rubrikutformningen som t.ex. allitteration och slutrim. Själva presentationen av rubrikernas karaktärsdrag sker kontrastivt. Båda materialgruppernas rubriker presenteras parallellt och likheter och skillnader diskuteras i anknytning till presentationen.

4. Rubriklängd

Rubrikens uppgift är att i korta ordalag på ett slagkraftigt sätt stå för innehållet i den text den står över. Dels skall den fungera som en varudeklaration, dels också locka läsaren att gå vidare in i texten. Bortsett från det informativa kravet och från olika traditioner till rubricering inom olika textgenrer finns det hos samtliga rubriker en strävan till korthet. Denna strävan är speciellt påfallande inom skönlitteraturen i boktitlar och i namn på dikter och noveller. (Se t.ex. Nordman 2002.) Vetenskapliga och populärvetenskapliga texter tillåter betydligt längre rubriker (Nordman 1995: 184). Men t.ex. matrecept och stickbeskrivningar favoriserar uppenbart de korta rubrikerna. I båda fallen är det fråga om korta texter där det redan av balansskäl vis a vis texten är naturligt med en kort rubrik. Betecknande är att rubrikerna för matrecepten aldrig utgörs av hela satser. Endast i ett fall utnyttjas ett förklarande tillägg: *Salsa Verde – italiensk grön sås*. I stickbeskrivningarna förekommer någon enstaka sats som då är mycket kort: *Här växer ett träd, Sticka rutor i rost*. Vanligen består rubrikerna av substantivfraser. Tabell 1 visar längden på rubrikerna både i matrecept och i stickbeskrivningar. Den genomsnittliga längden mäts i ord per rubrik och bokstäver per rubrik. Dessutom anges den genomsnittliga ordlängden i antal bokstäver.

Tabell 1. Rubriklängd i ord per rubrik och bokstäver per rubrik samt ordlängd i antal bokstäver.

	Mat	Stick
Ord/rubrik	2,3	2,9
Bokst./rubrik	17,1	17,6
Bokst./ord	7,4	5,9

Tabell 1 visar att rubrikerna för matrecept är en aning kortare än stickbeskrivningarnas både när de mäts i antal ord och i antal bokstäver per rubrik. Skillnaderna är dock små. Däremot använder sig matrecepten av något längre ord i rubrikerna än stickbeskrivningarna. Detta har samband med olika sammansättningstyper och med den större variationsrikedomen i matreceptrubrikerna. Jämfört med andra rubriker är dock matreceptens och stickbeskrivningarnas rubriker korta. Vetenskapliga och populärvetenskapliga texter på svenska har en genomsnittlig rubriklängd på 8,0 ord respektive 6,0 ord, i bokstäver räknat 58,9 bokstäver respektive 34,5 bokstäver. Men ordens medellängd i vetenskapliga och populärvetenskapliga rubriker, som konstaterats vara förhållandevis långa, är liknande dem i matrecept och

stickbeskrivningar, dvs. 7,3 bokstäver respektive 5,8 (Nordman 1995: 184). Westman (1974: 26 f.) som studerat mellan- och marginalrubriker i bruksprosa har där fått en genomsnittslängd på 3,67 ord per rubrik. De påtagligt långa orden i speciellt matreceptrubrikerna hör uppenbart samman med en anmärkningsvärt hög andel sammansättningar.

Tabell 1 fokuserar endast genomsnittsvärden för rubriklängden. Variationen i antal ord kan dock vara stor mellan olika rubriker. Därför presenteras i tabell 2 ordantal i olika rubriker i de båda materialen.

Tabell 2. Antalet ord i rubrikerna i materialet. Värdena ges i procent av alla rubriker inom respektive materialgrupp.

Antal ord	Mat Stick	
	%	%
1	30,7	19,9
2	31,8	21,0
3	21,2	26,6
4	10,6	17,8
5	3,9	8,2
6	1,5	3,7
7	0,2	2,4
8	-	0,3

Tabell 2 visar att de flesta matreceptrubrikerna (31,8 %) består av 2 ord, medan de flesta stickbeskrivningsrubrikerna (26,6 %) består av 3 ord. Andelen rubriker med 1–3 ord hos matrecepten utgör ca 83 % av alla matreceptrubriker, medan motsvarande andel för stickbeskrivningarna är ca 68 %. Det största antalet ord i en rubrik är 8 och förekommer i 0,3 % av alla stickbeskrivningsrubriker, medan matreceptrubrikerna består av högst 7 ord och detta i endast 0,2 % av rubrikerna. Dessa värden och jämförelser visar att matrecepten favoriserar något kortare rubriker än stickbeskrivningarna när längden mäts i enheten ord.

5. Rubrikstruktur

Riley (1996: 137) hänvisar i sin undersökning av namnen på maträtter till benämningssprinciper inom den klassiska kokkonsten. Där utgick man enligt henne från två linjer. Den ena gav rätten namn efter ingredienserna och hur man tillreder dem. Den andra principen gav namn enligt tilläggen och deras tillredning. I mitt material finns varianter på båda typerna både i matrecepten och i stickbeskrivningarna. Huvudingrediensen och dess tillredning illustreras t.ex. av matrubrikerna *inbakad kyckling*, *färserad kalvbringa*, *tor-*

kad skinka och av stickrubrikerna *stickad mössa* och *vantar*, *spetsstickat åt lilla skolflickan*. Tillbehören betonas på olika sätt i *röd sås*, *pasta aioli med gravad lax*, *havskräftor å la S:t Martin* och i *tröja med bård av bondrosor*, *barnslipover med broderat blad*.

För att närmare studera vetenskapliga rubriker ur syntaktisk synvinkel har Gnutzmann (1988: 28 f) utvecklat en beskrivningsmodell. Av de olika strukturer som Gnutzmann presenterar lämpar sig modellen för nominalfraser också för min undersökning på grund av mitt material. I fråga om nominalfraser arbetar Gnutzmann med 5 underkategorier: omodifierad rubrikstruktur (ett nomen), premodifierad rubrikstruktur (med framförställda bestämningar), postmodifierad rubrikstruktur (med efterställda bestämningar), pre- och postmodifierad rubrikstruktur (både för- och efterställda bestämningar), samordning av nominalfraser. Samtliga dessa kategorier förekommer i mitt material.

Kännetecknande för matreceptens och stickbeskrivningarnas rubriker är att de i huvudsak utgörs av nominalfraser. I många fall står endast ett substantiv som rubrik. Vi har alltså att göra med en omodifierad rubrikstruktur. Då är det vanligen fråga om ett sammansatt ord där senare ledet står för den primära produkten medan det första ledet preciserar efterledet som brukligt är i sammansättningar. Sammansättningen är determinativ (jfr Thorell 1981: 26). Substantivet får i många fall bestämningar, framförställda eller efterställda, ibland t.o.m. en kortare kedja av bestämningar.

Tabell 3 visar förekomsten av olika typer av strukturer i matreceptens och stickbeskrivningarnas rubriker. Nomen i min undersökning markeras med N och attributiva bestämningar med Attr.

Tabell 3. Rubrikstrukturer vid matrecept och stickbeskrivningar. Värdena anges i procent av alla rubriker i respektive grupp.

Struktur	Mat	Stick
N	31,3	20,2
N+N(+N...)	2,7	10,1
Attr+N(N+N)	34,5	25,0
(N+N)N+Attr	23,7	32,4
Attr+N+Attr	7,6	6,4
Sats	-	1,0
Meningsfragment	-	4,8
Övriga N-strukturer	0,4	-

Tabell 3 visar att ett ensamt substantiv som rubrik är frekvent i båda textgrupperna, mest i matrecept med 31,3 % av alla rubriker och exempel sådana som *senapssås*, *citronkyckling*, *lutfisk*, *gubbaröra*, *köttfärsrullar*, *lantstek*, *råkostsoppa*. Stickbeskrivningarna har denna typ i 20,2 % av sina

rubriker som i *barnröja*, *sportset*, *modekofta*, *kaninvante*, *rosentröja* och *dampullover*.

De mest frekventa rubrikerna utgörs av nomen med framförställt eller efterställt attribut. Matrecepten favoriserar framförställda attribut (34,5 %), vanligen adjektivattribut eller genitivattribut (attributens semantiska drag diskuteras utförligare i avsnitt 7.2). En fjärdedel av stickbeskrivningarna har denna typ av rubrik. Några exempel:

Mat

fransk druckkyckling, *gratinerad hummer*, *kryddig kycklingsylta*, *exotisk fruktparfait-tallrik*, *Annies köttpaté*, *smal filsås*, *mormors mousse*, *min goda ostpaj*

Stick

färs väst, *stickad hjälm*, *randig slipover*, *gyllene topp*, *grå kattmössa och halsduk*, *stjärnmönstrad tröja*, *vårens vackra väst*.

De efterställda attributen är mest frekventa i stickbeskrivningarna (32,4 %) även om också matrecepten kommer upp till en andel på 23,7 %. I stickbeskrivningarna anges t.ex. mönster, färger, material och vem plagget är avsett för i de efterställda attributen medan matrecepten där är mer begränsade i sitt urval och som efterställt attribut vanligen anger vad rätten serveras med (se utförligare i avsnitt 7.3). Några exempel:

Mat

grillspett med marinerad filé, *fruktsallad i ananas*, *sik på kavring*, *lax kokt på enrisbädd*, *havskräftor à la S:t Martin*

Stick

damkofta med blixtlås, *barnröja i norskt mönster*, *familjetröja med God Jul*, *slipover till henne och honom*, *tunika i gladaste rött*, *tröjor i ljusvekegarn*.

Den högre andelen samordnade nomen i stickbeskrivningarna (10,1 %) beror på den produkt som arbetsbeskrivningen ger upphov till. I matrecepten anger samordningen i allmänhet att två speciella ingredienser ingår i maträtten som i *ost- och skinkstrutar*, *äggröra och kaviar*, *färgglad musselsås och grön pasta*. I de två sista exemplen kunde man också tänka sig en Attributkonstruktion i stället för samordningen och tala t.ex. om *grön pasta med färgglad musselsås* där man i så fall framhäver pastan och låter musselsåsen agera enbart tillägg.

Samordningarna i stickbeskrivningarna beror på att arbetet syftar på flera olika produkter som språkligt jämföras. Rubrikerna ger exempel som *naturvit dammössa och vantar*, *slipover och kofta*, *kofta byxor mössa och vantar*, *dam- och flickjumper*, *väst & jumper*.

Rubriker med både för- och efterställda bestämningar är få i båda textgrupperna. Det förställda attributet är också då vanligen ett adjektivattribut och det efterställda ett prepositionsattribut. Typexempel hos matrecepten är *randig fiskpaté med saffranssås*, *romklädd lax i smördeg*, *Lottas sallad med bönor* och hos stickbeskrivningarna *stickad mössa i grön och blå mohair*, *bambumönstrad väst med fransar*, *skön slipover i mönsterstickning*.

Satser och meningsfragment förekommer endast i stickbeskrivningarnas rubriker och också där mycket sparsamt.

I fråga om rubrikstrukturen visar båda textgrupperna i mitt material på tagliga likheter. Stickbeskrivningarna har en något mer mångfacetterad struktur, och samordnade nomen i följd beror där på att rubriken kan stå för en arbetsbeskrivning för flera jämförda produkter på en gång.

I Gnutzmans (1988: 31) undersökning av uppsatsrubriker i engelska facktidskrifter liksom i Dietz' (1995: 23) granskning av tyska vetenskapliga rubriker dominerar nominala rubrikstrukturer, i Gnutzmans material till 69,1 % och i Dietz' till över 97 %. Också i mitt material är den nominala rubrikstrukturens dominans i det närmaste total.

6. Ordklasser

Andelen substantiv i rubriker brukar vara hög (jfr diskussionen ovan om den nominala strukturens dominans i rubriker; jfr också Conon 1979: 34 om rubriker i dagstidningar och Nordman 1995: 185 f. om rubriker på vetenskapliga och populärvetenskapliga texter på svenska).

I tabell 4 jämförs matreceptens och stickbeskrivningarnas rubriker med hänsyn till olika ordklassers frekvens. Substantiv, verb och adjektiv brukar av hävd tas med i studier av ordklassfrekvenser. Därför är det naturligt att de finns med också här. Både prepositioner och konjunktioner beaktas i tabellen, eftersom det visat sig att dessa ordklasser vanligen har hög andel i rubriker. Också pronomen tas med då de personcentrerade stickbeskrivningarna kunde förväntas innehålla många sådana. Däremot utelämnas bl.a. adverb som förekommer endast sporadiskt i rubrikmaterialet.

Tabell 4. Andelen substantiv, verb, adjektiv, prepositioner, konjunktioner och prepositioner av alla ord i rubrikerna. Värdena ges i procent av alla ord i respektive grupp.

Ordklass	Mat	Stick
Subst.	64,8 %	56,9 %
Verb	-	0,6 %
Adj. (också particip i adjektivisk funktion)	18,5 %	14,9 %
Prep.	13,5 %	15,9 %
Konj.	2,8 %	8,5 %
Pron.	0,2 %	1,9 %

Tabell 4 visar den hos rubriker normala stora substantivdominansen, starkast här i matreceptens rubriker. Lika iögonenfallande är frånvaron av verb, som är total i matreceptens rubriker. Adjektivandelen är hög i båda grupperna också jämfört med värdena 12,8 % och 9,7 % i vetenskapliga respektive populärvetenskapliga rubriker (Nordman 1995: 186). I båda fallen ingår också particip med adjektivisk funktion i de angivna andelarna. För matrecepten betyder det att 52 % av adjektiven utgörs av particip som *råstuvad*, *marinerad*, *inlagd*, *lättlagad*, *torkad*, *helstekt*. För stickbeskrivningarna är andelen något mindre, 33 % med exempel som *stickad*, *mönsterstickad*, *spetsmönstrad*, *strukturstickad*, *korallfärgad*.

Prepositionsandelen är hög i båda fallen men visar stora likheter med prepositions förekomsterna i vetenskapliga (16,6 %) och populärvetenskapliga (11,4 %) texter (Nordman 1995: 186). Den högre andelen konjunktioner i stickbeskrivningarnas rubriker har ett direkt samband med att man där arbetar med nomenkedjor.

Formord som t.ex. artiklar utelämnas normalt i dagstidningarnas rubriker (Conon 1979: 34) medan man i vetenskapliga rubriker på svenska i regel skriver ut formorden (Nordman 1995: 187). I matreceptens rubriker saknas formorden medan stickbeskrivningsrubrikerna i några få fall i fritt formulerade rubriker skriver ut bestämd och obestämd artikel liksom också infinitivmärket *att* som i *Här växer ett träd*, *Tröjan att glädjas åt*, *En kofta att trivas med*.

Också i fråga om pronomen, vilka över lag är sällsynta i rubrikmaterialet, har stickrubrikerna en högre andel (1,9 %) och använder dem mestadels för att ange målgrupp som i *slipover till henne och honom*, *tröja och byxor till henne*.

7. Semantiska aspekter

Likheten mellan rubriker för matrecept och för stickbeskrivningar är påfallande på strukturell nivå. Det är därför motiverat att studera om det bakom den strukturella fasaden också döljer sig likheter på en djupare semantisk nivå. För den analysen kommer jag att studera det nominala huvudordets semantiska struktur liksom också den betydelse som förmedlas genom för- och efterställda bestämningar. För både matrecept- och stickbeskrivningsrubriker verkar färgord, namn och olika drag av exotism vara påtagliga. En del av den semantiska analysen går därför in också på sådana frågor.

7.1 Det nominala huvudordet

Sammansättningar är generellt frekventa i rubrikstil (jfr bl.a. Nordman 1995: 187) eftersom de på ett utmärkt sätt uppfyller rubrikstilens krav på komprimering. Av de nominala huvudorden i matreceptens rubriker är 26,9 % enkla ord. För stickbeskrivningarnas rubriker är andelen enkla huvudord hela 50 %.

En studie i de olika sammansättningsledens förhållanden till varandra i de sammansatta huvudorden belyser den semantiska variationen inom respektive ämnesområde och visar samtidigt på olikheter mellan områdena som sådana. De nominala huvudorden i matreceptens rubriker visar en stor variation (13 olika upplösningstyper) medan de sammansatta huvudorden i stickrubrikerna har 9 typer. Av de olika typerna är endast 4 gemensamma för de två materialgrupperna. De mest frekventa semantiska kombinationerna i huvudorden i matreceptrubrikerna presenteras i tabell 5.

Tabell 5. Sammansatta huvudord i matreceptens rubriker sedda ur semantisk synvinkel. Värdena ges i absoluta tal och i procent av samtliga huvudord. S = substantiv.

	Antal	Procent
S med ngt	158	29,9
S av ngt	131	24,8
S för ngt	30	5,7
S som är ngt	29	5,5
S från ngt	8	1,5
S som finns i ngt	4	0,8
S som det finns ngt på	3	0,6

Tabell 5 visar att huvudord med den semantiska upplösningen 'S med ngt' finns i snart sagt 1/3 av alla matreceptrubriker där man vanligen berättar vad som ingår i eller kryddar rätten (*citronkyckling, currysuppa, saffransplättar, kaviargrädde, hallonglass*). Därefter vanligast med andelen 24,8 % är upplösningar av typen 'S av ngt' som anger vad rätten gjorts av som i *fläskfilé, potatisgratäng, laxpaté, fiskbullar, kålrulader*. Betydligt ovanligare med endast ett trettiotal förekomster är upplösningarna 'S som är ngt' i *rödkål, kakvåfflor* och 'S för ngt' i *julpastej, gubbaröra, bantarbiff, portionspaj* där tolkningen med *för* kan avse olika semantiska relationer (*pastej för julen, biff för bantare*). (Om syntaktisk-semantiska relationer hos förled och efterled i sammansättningar se t.ex. Thorell 1981: 41 ff.)

Typerna 'S som finns i ngt' (*havskräfta*) och 'S som det finns ngt på' (*råkosttallrik*) förekommer några enstaka gånger. Med endast en förekomst var uppträder t.ex. 'S som man gör ngt med' (*grillspett*), 'S som behandlats med ngt' (*lutfisk*), 'S av S av S' (*isterbandsgott*), 'S för S av ngt' (*fruktparfaittallrik*) och 'S tillreds i ngt' (*mikrobananer*).

Tabell 6 visar semantiska upplösningar hos huvudorden i stickbeskrivningarnas rubriker.

Tabell 6. Sammansatta huvudord i stickbeskrivningarnas rubriker sedda ur semantisk synvinkel. Värdena ges i absoluta tal och i procent av samtliga huvudord. S = substantiv.

	Antal	Procent
S för ngt	88	23,4
S med ngt	39	10,4
S som skall användas		
i/vid/under ngt	16	4,3
S som är ngt	10	2,7
S av ngt	9	2,4
S för ngt	7	1,9
S som ngn har	5	1,3
S kring ngt	4	1,1

Den mest iögonenfallande typen för sammansatta ord i stickbeskrivningarnas rubriker är upplösningen 'S för ngn' med en andel på hela 23,4 %. De sammansatta orden anger för vem plagget är avsett som i *damkofta, damsockor, barntröja, herrväst, flickslipover, babyset*. 'S med ngt' står för en betydligt lägre andel (10,4 %) och berättar i allmänhet om mönster eller dekoration/tillbehör på plagget (*muschröja, nalletröja, hängselkjol*).

Lågfrekventa upplösningar är 'S som skall användas i/vid/under ngt' (*soltopp, sporttröja*), 'S som är ngt' (*långväst, storkofta*), 'S av ngt' (*bo-mullströja*), 'S för ngt' (*träskosockor*), 'S som ngn har' (*väpnarhuva*) och 'S kring ngt' (*halsduk*).

Både i matreceptens och i stickbeskrivningarnas rubriker är det brukligt att lyfta fram någon ingrediens eller detalj i slutprodukten, vilket ger upphov till den semantiska kombinationen 'S med ngt'. I matreceptens rubriker är det betydligt angelägnare att tala om vad maträtten tillreds av ('S av ngt') men några enstaka stickbeskrivningsrubriker lyfter också fram materialet för arbetet. Båda rubrikgrupperna har rätt få förekomster av typerna 'S som är ngt' och 'S för ngt'.

En granskning av semantiska relationer i huvudorden visar att de båda rubrikgrupperna har gemensamma komponenter genererade framför allt av att man i båda fallen i rubrikerna framhäver tillbehör och finesser i slutprodukten. Oliketerna i sin tur beror på en starkare personanknytning i stickbeskrivningarna där man frekvent betonar användaren medan matrecepten är uppenbart materialfixerade.

7.2 Framförställda attribut

Diskussionen i 7.1 visar att benämningarna på både maträtter och stickade plagg ofta utgörs av sammansatta ord där de olika leden står i vissa semantiska relationer till varandra. På så sätt sker en precisering av den produkt som tillverkas. Men preciseringen kan också ske genom attribuering eller så att både sammansättning och attribuering används i den komprimering som rubriksättning förespråkar. Matrecepten favoriserar framförställda attribut medan stickbeskrivningarna oftare använder efterställda bestämningar. En kombination av framförställda och efterställda attribut finns i någon om än ringa mån hos båda rubrikgrupperna.

En semantisk granskning av de framförställda attributen visar på intressanta likheter men också på påtagliga skillnader i mitt material. De flesta framförställda attributen i matreceptrubrikerna berättar hur maträtten tillretts. Då består bestämningen av ett perfektparticip. Rubrikerna ger exempel som *wokad fruktsallad med kanelglass, gratinerad hummer, ugnsbakad skinka, helstekt koiletrad, ugnstekt skinka med örtsmör*. Också stickbeskrivningarna har rubriker där plagget preciseras genom ett framförställt attribut som anger något om tillverkningen. Exempelen är dock rätt få (16 st) och innehåller oftast participet *stickad* som i och för sig är ett självklart epitet, eftersom det är fråga om stickbeskrivningar och som därför kan upplevas som överflödigt. Rubrikerna ger exempel som *stickad barnmössa med röda nallar, stickad mössa och vantar*. I några fall preciserar man med attributet på vilket sätt eller med vilken effekt stickningen sker, t.ex. *snabbstickad barnpullver, lättstickat för unga fröken, spetsstickat åt lilla skolflickan, flätstickad damtröja*.

I stickbeskrivningsrubrikerna preciseras huvudordet oftare av något framförställt attribut som anger mönster som t.ex. *randiga mössor för mor och barn, bambumönstrad väst med fransar, trefärgad flickjumper, smårutig herrtröja*.

Bland matrecepten finns en motsvarighet till stickbeskrivningarnas mönsterprecisering i kommentarer om tillägg och i data om kvalitet och karaktär. Rubriker med precisering av tillägg är t.ex. *mandelfylld kyckling, romklädd lax i smördeg, spenatfyllda piroger*. Angivelser om kvalitet och karaktär hos maträtten är betydligt vanligare som t.ex. i *varm kycklingsallad, kryddig lammrullad, klar buljong med förlorade ägg, lätt laxpudding*.

Matreceptrubrikerna innehåller rikligt med genitivattribut där attributet vanligen utgörs av ett kvinnonamn som i *Mirjams fina svampsoppa, Fannys champinjongryta, Malins morotssoppa, Lottas sallad med bönor*. Mansnamnen är få men finns dock i t.ex. *Hubbes tunnbrödsborg med lax, Viktors vinglög, Werner Vögelis åkerbärsglassufflé*.

Tillnamn ingår i några attribut på traditionell grund: *Karlssons frestelse, Janssons frestelse, Lindströms ugnsfärs*. I några få rubriker används andra personbeteckningar som genitivattribut i t.ex. *tomtens risgrönsgröt, jägarfruns viltgryta, mormors mousse*.

Motsvarande typ av attribut är betydligt mer sällsynt i stickbeskrivningsrubrikerna där man av allt att döma inte upplever upphovsmannen till mönstret som lika väsentlig. När rubriken lyder *fars väst* är det egentligen en variant på den betydligt vanligare strukturen *herrväst*. På samma sätt står *pojkens tröja och mössa* samt *flickans tröja och mössa* som varianter för *pojkröja* och *flicktröja*. Egennamn finns i mitt material bara i *Berts tröja, Yvones egen tröja, Yvones flättröja, Yvones festjumper i vitt* (i olika tidningsnummer), *Annikas tröja* och *Stefans tröja*.

Stickbeskrivningsrubrikerna saknar däremot nationalitetsbetecknande attribut som i sin tur är frekventa i matrecepten och skapar en nyans av exotism vid den första konfrontationen med maträtten. Det mest frekventa nationalitetsordet som attribut i matreceptrubriker är *fransk* med 9 förekomster som i *fransk druvkyckling, fransk korvgratäng, Finsk, amerikansk, italiensk, orientalisk, dansk* och *indisk* förekommer två gånger var. Ett utbud på andra nationalitetsadjektiv och attribut som anger ort finns t.ex. i *kreolsk kycklinggryta, skånsk gryta, japansk sukyaki*.

Färgattribut är däremot iögonenfallande i stickbeskrivningsrubrikerna. Även om de flesta stickbeskrivningar beledsagas av en färgbild på produkten ser rubrikförfattarna det ändå angeläget att också i rubriken lyfta fram färgen. Ibland ger rubriken färgalternativ men ofta är färgattributen till synes överflödiga preciseringar även om beskrivningsförfattaren kanske avser att i dem lägga in också ett suggestivt element. Rubrikerna ger exempel som

gråvit mössa och tumvantar, svart rosentröja, naturvit barntröja, vit/röd jumper, rosa byxa.

Attributen kan också ha en retorisk funktion då de tar fram det potentiellt attraktiva hos produkten. Dietz (1995: 122 f.) påpekar att även vetenskapliga, i synnerhet naturvetenskapliga, texter ges rubriker där man använder t.ex. attributen *ny, utmärkt, enkel* (Dietz redovisar exempel från rubriker på olika språk som *neu, novel, new, einfach, effective, efficient*) för att dra till sig läsarens uppmärksamhet och för att med det vetenskapliga ämnesområdets egna attraktiva epitet göra reklam för det speciella som presenteras i artikeln.

Det finns relativt rikligt med attribut som har en klart emotiv funktion speciellt i matreceptmaterialet. I dessa fall har rubrikförfattaren ett klart syfte att med positiva associationer röra läsaren och inspirera honom till handling. Detta sker i matrecepten t.ex. med adjektivet *exotisk* som i *exotisk fruktsallad med sabayonnesås, exotisk fruktparfaitallrik, exotiska plättar* eller med de positivt laddade attributen *fin, krispig, festlig, läcker, god, fräsigt* i *fin fruktsallad, krispig julsallad, festlig sallad, läcker lök- och svamp-paj, min goda ostpaj, fräsigt färs-paj*.

Adjektivurvalet i stickbeskrivningarna är mindre och ett annat än i matrecepten. Då maträtterna beskrivs i ord som tilltalar smaksinnet och smakupplevelser (attributet *exotisk* kunde eventuellt diskuteras) appellerar stickbeskrivningsrubrikernas adjektivattribut mera till syn och känsel. Materialet ger adjektiv som *vacker, skön, nätt* i *vårens vackra väst, skön tröja till mor och barn, nätt flickdräkt*. Adjektivet "eldig" inom citationstecken illustrerar färgvalet men utgör samtidigt en känslomässig stimulus i "eldig" sammets-tröja.

I stickbeskrivningsrubrikerna finns ett par exempel på attribut som anknyter till tid: *vårens vackra dräkt, höstens favorit-slipover*. Detta är inte av lika stort intresse i matreceptens rubriker.

7.3 Efterställda attribut

Efterställda attribut, i praktiken prepositionsattribut, förekommer frekvent i båda rubrikgrupperna, mest dock i stickbeskrivningsrubrikerna.

De mest frekventa prepositionerna är *med* och *i* i båda grupperna även om den betydelse som prepositionerna indikerar inte alltid är densamma. I matrecepten anger *med* i de avgjort flesta fallen 'tillsammans med' (jfr också Montan & Rosenqvist 1982: 71), dvs. man berättar vad rätten skall serveras med som i *buljongkokt fläskfilé med tillbehör, Hubbes tunnbrödsborg med*

lax, rökt makrill med potatismos, inbakad brie med hallon, exotisk glass med jordgubbar och maräng.

En annan frekvent betydelse hos *med* är 'som innehåller' som i *melon-sallad med björnbär, grönsakssoppa med vita bönor, äggröra med rökt lax, pastasås med korv*. I några få fall betyder *med* 'som har' och anknyter till smaken t.ex. i *strömmingslåda med tomatismak, mikrobananer med apelsin-smak, plättar med färg och smak*.

I stickbeskrivningsrubrikerna dominerar två betydelser hos *med*. Den mest frekventa anger betydelsen 'som har mönstret' och talar om redan i rubriken vilken typ av mönster stickaren skall välja eller vilken dekoration som stickas in i plagget. Mönsterangivelsen dokumenteras vanligen också visuellt i den bild som ofta finns med vid stickbeskrivningarna. *Med* i betydelsen 'som har mönstret' möter i *familjetröjor med God Jul, tröja och väst med hjärtan, väst med spetsmönster* (jfr dock också *väst i ribbmönster* i samma tidning liksom *dam- och herrtröja med norskt mönster* och *bartröja i norskt mönster*), *kofta och mössa med angoraränder, tröja med tulpanbård, röd kudde med hjärtan*. Också färgangivelser förekommer i *med*-uttrycket som i *slipover med lila kanter*.

Med i en mer allmän betydelse 'som har' (jfr Montan & Rosenqvist 1982: 73) förekommer då man vill lyfta fram någon sådan detalj hos plagget som man på något sätt upplever som väsentlig, som t.ex. *damkofta med blixtlås, bartröja med kapuschong, flickslipover med holkärm, bartröja med "far-fars-sprund"*. Några udda exempel där *med* betyder närmast 'att ha' möter i t.ex. *bäst med väst*.

Prepositionsattribut som inleds av prepositionen *i* finns i matrecept-rubrikerna i fyra olika betydelser, medan stickbeskrivningarna har hela sex olika betydelsevarianter. Betydelsevarianterna i de båda materialgrupperna sammanfaller inte.

I matreceptrubrikerna står prepositionen *i* oftast för betydelsen 'som badar i' och berättar något om den vätska eller sås som rätten serveras i, t.ex. *kyckling i kokosmjölk, räkor i fin sås, päron i kolasås, kassler i grönlöksås* (obs. dock i samma receptgrupp *kasslerfat med mangosås*).

I några fall anger *i* 'som finns i' (jfr Montan & Rosenqvist 1982: 11) vanligen ett konkret kärl som i *kåldolmar i kruka* och *dopp i grytan* men ibland också annat hölje (*romklädd lax i smördeg*). Prepositionen *i* i betydelsen 'tillsammans med' möter i *fruktsallad i ananas* och i uttryck för färgnyans i exemplet *sallad i vårens färger*.

I stickbeskrivningsrubrikerna dominerar bruket av *i* för att ange färg (jfr Montan & Rosenqvist 1982: 22) som t.ex. i *kofta i blått, klänning i 2 färger, läckert randigt i rött och svart, tunika i gladaste rött, sticka rutor i rost*. Några prov på *i* i betydelsen 'gjord av material' (*reliefstickad tröja i silke,*

bolero i angora) förekommer liksom *i* i betydelsen 'med mönstret' (*väst i ribbmönster, skär tröja i mönsterstickning*) där ett exakt mönster anges eller bara en antydning om att någon form av mönster presenteras. Någon enstaka gång står *i* för betydelsen 'att ha som klädsel' (*välklädd i jacka och kjo*), för 'indelad i' (*herrkofta i fält*) och för att ange stil (*tunika och mössa i folklore-stil*).

Prepositionen *för* förekommer i båda materialgrupperna, med bara två exempel i matrecepten och då i betydelsen 'åt' (*kycklinggryta för finsmakare, pannkaka för en person*) men med fler förekomster och två semantiska tolkningar i stickbeskrivningarna. *För* i betydelsen 'åt' är mest frekvent och anger vem plagget är tänkt för som i *cardigan för hela familjen, kokett kofta för lillan, rutstickad bomullströja för mor och barn*. Intressant nog används även prepositionen *till* i dylika fall: *pullover till barn och vuxna*. Liknande parallellfall förekommer i *slipover till henne och honom* men *pullover och slipover för henne och honom* och i *slipovers för hela familjen, tröja till hela familjen*. Även prepositionen *åt* förekommer någon enstaka gång i denna betydelse: *spetsstickat åt lilla skolflickan*. Prepositionen *för* dominerar likväl i rubrikmaterialet. (Om prepositionsbruk vid uttryck för adressat se närmare Montan & Rosenqvist 1982: 46 ff.) *För* i en vagare betydelse 'med tanke på' kombineras i ett par fall med situation som i *dräkten för alla tillfällen, tröjan för alla väder*.

Endast i matreceptrubrikerna brukas prepositionsuttryck med *på, à la, från* och *under*. *På* används i tre olika betydelser dels för att ange ett konkret läge 'ovanpå' som i *sik på kavring, lax kokt på enrisbädd, festgratäng på kronärtskocksbottnar*, dels för att informera om material, dvs. med betydelsen 'gjord av' som i *dillkött på älg, sallad på skinkrester*. Betydelsen 'sätt' introduceras genom prepositionen *på* då denna följs av avledning på *-vis* i *skinka på kinavis, rödkål på wienervis*, eller bara tillsammans med nationalitetsord som i *minestrone på svenska, fiskbullar på "norsk"*. I det sista exemplet låter man ett drag av exotism komma in genom att använda det norska ordet, för alla eventualiteter inom citationstecken.

Ett drag av exotism vilar också över det i matrecept vanliga franska lånet *à la* ('enligt') som anger vem som gett upphov till rätten. I mitt material används då förnamn som i *fisk- och skaldjurssoppa à la Gabriel*. Genom *à la* brukar man också introducera ursprungsort som i *rödvinsbiffar à la Paris* och *hargryta à la Vaxholm*.

En mer omedelbar ursprungsangivelse uttrycks med prepositionen *från* i *wokad kyckling från Kina, lammgryta från Kos*. Prepositionen *under* finns med klar rumsangivelse i rubriken *löksoppa under ballong*.

8. Emotiva uttrycksätt

En god rubrik skall dels väcka läsarens intresse, dels ge en innehållsdeklaration (Strömquist 1989: 127). Rubriken har alltså också ett motivationsvärde (Gnutzmann 1988: 25). I matrecept- och stickbeskrivningsrubrikerna förverkligas denna motivationsaspekt i bruket av emotiva element som t.ex. färgord, ord med direkt personanknytning (t.ex. egennamn) och olika uttryck för exotism som t.ex. nationalitetsord och citatlån. Dessutom värderas ofta i ord som *fin*, *exotisk*, *god*.

8.1 Färgord

Färgord inskränker sig i rubrikerna inte bara till färgadjektiv utan omfattar också dels substantiv som anger färgnyanser och dels sammansättningar där färgord ingår som sammansättningsled. Färgorden kan alltså ha i uppgift att informera som när det gäller att ange färgen t.ex. på en jumper (*blå jumper med axelfläta*). I *gröna plättar* kan *gröna* ha en ren informativ funktion men samtidigt kan man också se ordets uppgift som den att väcka uppmärksamhet och peka på det annorlunda med maträtten.

Då jag studerar färgorden i matreceptrubriker kommer ord som t.ex. *grönsak*, *rödkål*, *brunkål* inte att diskuteras, eftersom färginsatsen där på sätt och vis är obligatorisk i sammanhanget. Grönsak kan inte uttryckas utan förleden *grön-*. Färgorden i matreceptrubrikerna är över lag få och sättet att väcka intresse med ord som vädjar till visuella upplevelser är föga utnyttjat. Direkta färgord förekommer i endast 13 rubriker. Mest frekvent är naturligtvis *grön* i 8 rubriker som t.ex. *grön sås*, *mousserande grön soppa*. Adjektiven *röd* och *rosa* förekommer i *röd sås*, *rosa sås*.

Emotiva effekter med färganknytning har också t.ex. *solöga*, en rätt som synonymt rubriceras *fågelbo*. En färganspelning om än opreciserad men med klar emotiv funktion finns i *sallad i vårens färger*, *plättar med färg och smak* och i *randig fiskpaté med saffransås*.

I stickbeskrivningsrubrikerna är färgorden betydligt mer frekventa, men så skall ju också plaggen framför allt stimulera det visuella sinnet. Valet av material kräver dessutom att man medvetet väljer färg. Direkta färgord eller ord med klar anknytning till färg har hela 96 förekomster i stickbeskrivningsrubrikerna. Den mest frekventa nyansen är *vit* med 20 förekomster. I 13 fall är det fråga om en ren vit nyans som i *vit flätstickad huva*, *gosse i vitt*, *Yvannes festjumper i vitt*. I några fall används *naturvit* (*naturvit dammössa och vantar*) och ett par exempel på färgkombinationer som *gråvit* och *blåvit* (*gråvit mössa och tumvantar*, *blåvit jacka*) är också med.

Röd är näst mest frekvent med 15 förekomster dels som grundfärg i plagget, dels som mönsterfärg. Materialet ger exempel som *stickad barnmössa med röda nallar*, *röd muschtröja*, *vit och röd flickkofta*, *läckert randigt i rött och svart*, *tunika i gladaste rött*. Endast en nyanserad rödfärg tas upp, dvs. *persikoröd* i *persikoröd mohairtröja*.

Blå ensamt eller i kombination som ljusblå, marinblå, blårandig står för 13 färgordsförekomster. Representativa exempel är *stickad mössa* i grön och blå mohair, *kofta* i blått, blå mössa, *flott* i ljusblått, marinblå tröja och blårandig jumper.

Övriga färgord med ett mindre antal förekomster var är *grön* (3), *svart* (2), *orange* (1), *lila* (4), *beige* (1), *rosa* (7), *grå* (3) och *gul* (1). Suggestiva men mera obestämda till sin nyans är färgord som *rost* (*sticka rutor i rost*), *pastell*, *pastellränder*, *gyllene*, *guld*, *jordfärger*, *korallfärgad*, *naturfärgad*, *färgglad*.

Dessutom förekommer ord som implicit innebär färger utan att nyanserna preciseras. Sådana är t.ex. *randig* i *randiga mössor* för mor och barn, *mössa* med *randig kulle*, *randig jumper* och *färger* i *klänning* i 2 färger, *sparkdräkt* i 4 färger, *tuff tröja* i 3 färger. Antal färger anges också i *enfärgad* (*enfärgad klänning*) och *trefärgad* (*trefärgad flickjumper*). Vanligen lyfter bilden i anknytning till stickbeskrivningen fram möjliga idéer till färgval.

Stickbeskrivningsrubrikerna utnyttjar alltså färgord betydligt mer och rent konkret än matrecepten, eftersom tillverkaren vid varje plagg måste välja färg. Då blir också färgtips och färgkombinationer en väsentlig del av hela beskrivningen. Om färgidén inte kommer till uttryck i rubriken ger bilden i anknytning till beskrivningen alltid ett förslag.

Maträtterna som tilltalar inte bara det visuella sinnet utan främst andra som smak och lukt har till synes få färgord i sina rubriker men implicit ingår färgassociationer i långt fler matreceptrubriker, eftersom ingredienser som fokuseras i rubriken ofta ger också färgassociationer. Så associerar *tomatmarinerade räkor*, *fyllig tomatsoppa*, *rödkål*, *lingondröm*, *rödbetsmousse* och *hallonglass* till rött, *senapssås*, *löksoppa* och *ägg med örtmajonnäs* till gulbrunt eller gult, *grönsakstimaler*, *nässelsoppa* och *spenatplättar* till grönt och *sotare* till svart.

8.2 Ord med personanknytning

Historien visar att det ända från antiken fram till våra dagar har varit vanligt att tillägna berömda personer olika maträtter. Vanan nådde sin höjdpunkt på 1700- och 1800-talen. I de flesta fall står benämningen i direkt samband med sitt denotat som t.ex. i *chateaubriand*. Ofta innehåller benämningarna

namn på personer inom politik och kultur, men namngivarna kan också ha inspirerats av allehanda andra personligheter. Oberoende av vem som fått ge sitt namn åt en maträtt, har namnet en unikaliserande funktion och gör maträtten på något sätt exklusiv. (Se vidare Riley 1996: 131 f., 139 ff.)

Personanknytning finns både i matreceptrubrikerna och i stickbeskrivningsrubrikerna. Direkta personnamn är avgjort mest frekventa i matreceptrubrikerna med en klar dominans för kvinnonamn (23 exempel). Mansnamnen ger 10 exempel, tillnamnen 7 och yrkesbeteckningar 4, medan pronomen (*jag, min*) finns bara i 3 rubriker.

I stickbeskrivningsrubrikerna finns endast 9 personnamn medan ord med personanknytning (*dam, herre, barn, hon, han, gosse, mamma, pappa* osv.) är mycket frekventa. Ord med feminin anknytning toppar listan (61 exempel) medan barn står för 50 fall och maskulin anknytning för bara 28. Därutöver finns ytterligare några prov på en bredare personanknytning som t.ex. *vuxen, familj*.

De personnamn som förekommer i matreceptrubrikerna är vanligen helt ordinära svenska namn. Variationen är stor och inget namn favoriseras. Namn som *Märta, Malin, Elsa, Ruth, Melker* och *Gunnar* för tankarna till vanlig svensk husmanskost. Det är föga exotism över *Fannys champinjongryta, Cristinas laxsallad, moster Violas julkorv* och *Gustavs korvgratäng*. Men namnet individualiserar maträtten och ger den en stämpel av något unikt. I samtliga fall förutsätts att maträtten fått sin speciella touche av den person som nämns vid namn, vanligen i fråga om tillredningen av rätten.

Mer speciella benämningar finns i t.ex. *Janssons frestelse* som troligen uppkallats efter operasångaren Pelle Janzon (1844 – 1889) (Kokkonsten från A till Ö 1991: 132). Som en analogi till detta får man uppfatta *Karlssons frestelse* som finns i samma receptsamling. Benämningen *cumberlandsås* går tillbaka på Georg V:s son som var hertig av Cumberland och som en köksmästare vid hovet i Hannover tillägnade såsen (Kokkonsten från A till Ö 1991: 70).

Lindströms ugnsfärs kan vara en ugnsvariant på *biff à la Lindström* som ursprungligen är en rysk rätt införd i Sverige av kaptenen Henrik Lindström (1831 – 1910) som föddes i S:t Petersburg (Kokkonsten från A till Ö 1991: 32). *Kassler* åter har sitt namn av styckmästare Cassel i Berlin (Kokkonsten från A till Ö 1991: 153). *Werner Vögelis åkerbärssufflé* och *Werners revbensspjäll* går tillbaka på en välkänd kock på en stockholmsrestaurang. *Kalvfilé Oscar* eller *kalvfilé à la Oscar* är en klassisk svensk rätt komponerad till kung Oscar II:s åra (Kokkonsten från A till Ö 1991: 141). Precis som Riley (1996: 139 ff.) påpekar för tyskans del har alltså också i svenskan berömda, bemärkta personer fått ge maträtter namn.

I stickbeskrivningarnas rubriker är egennamnen få och anknytningen till berömda personer därför också sällsynt. Detta hindrar inte att den svenska slalomåkaren Ingemar Stenmark får låna sitt namn åt "*Stenmarks-mössa*" eller att man möter namn som "*Rasta-fari-mössa*" och *Harlekintröja*. Bland de vanliga personnamnen är *Yvonne* favorit och förekommer tre gånger bl.a. i *Yvannes festjumper i vitt*.

Personnamnen i stickbeskrivningarnas rubriker upplevs överlag som mer precisa och exklusiva än andra personbeteckningar som är mer generella. En *damtröja* kan passa alla damer liksom *barnponcho* lämpar sig för barn i allmänhet. Användningen snävas in en aning när plagget anges som *fars väst, slipover för mamma, pappa, barn, skön tröja till mor och barn* eller som *familjetröjor*.

Personanknytningen är således påtaglig både hos maträtter och hos stickbeskrivningar som båda gärna kopplas till person. Men formen för personanknytningen är olika. Matrecepten har en förkärlek för egennamn och stickbeskrivningarna en dominans av artnamn.

8.3 Geografiska namn

Riley (1996: 143) ser de geografiska namnen i matreceptrubriker som ett slags individualiserande benämningar och hänför till gruppen typer som toponymer (namn på länder, landskap, berg, städer), hydronymer (namn på floder, sjöar, hav) och nesonymer (namn på öar).

I mitt material innehåller 6,8 % av matreceptrubrikerna anknytning till någon geografisk ort, medan stickbeskrivningarna har bara 3 sådana exempel. I matreceptrubrikerna dominerar klart toponymerna, i svenskan nästan alltid i adjektivisk form. Materialet ger exempel som *kreolsk kycklinggryta, finsk laxpirog, grekisk bondsallad, dansk fläskstek, orientalsk korvgryta* och *skånsk senap*. Avgjort mest populär är *fransk* som finns i 9 rubriker: *fransk korvgratäng, fransk päronpaj* och *fransk rödkål*. Kanske är detta spår av det starka inflytande som fransk kokkonst haft på andra länders kulinariska äventyr. Någon gång utnyttjas landets namn som sådant som i *wokad kyckling från Kina* och *pannkakor på USA-vis*, medan stadsnamnet förs fram i *rödvinsbiffar à la Paris*.

Ett par nesonymer, dvs. rubriker som bygger på namn på öar, faller också i ögonen: *hargryta à la Vaxholm* och *lammgryta från Kos*.

I stickbeskrivningsrubrikerna förekommer endast *skotte* och *norsk* i t.ex. *skottetröjor* och *barntröja i norskt mönster*.

De geografiska anknytningarna i rubrikerna understryker det speciella och exotiska i de produkter som får dessa benämningar. Attributen skapar förväntningar om något speciellt grepp i den aktuella produkten.

8.4 Citatlån

Med citatord avses sådana lånord där det låntagande språket inte ännu anpassat de inlånade orden i fråga om stavning och uttal (jfr Dahlstedt 1962: 131). Edlund och Hene (1992: 33 f.) har stannat för termen *ordlån* och markerar med detta också citatlån, men i ett senare skede av inlåningsprocessen. Citatlånen i namn på maträtter och stickade produkter ger alltid det som namnges en exotisk valör. Vissa av citatlånen är gamla och har i ett nära nog oförändrat skick levt vidare i namnen. Andra är nya och har kommit in i svensk mat- och handarbetskultur genom det allt livligare internationella umgänget.

Invandrarna i Sverige har berikat i synnerhet matkulturen, medan stickmönstren inte varit lika mottagliga för främmande inflytande. Matexotism sitter stadigare i högsätet än exotismen i de stickade plagg vi tillverkar, kanske därför att kläder anknyter mer till de yttre etablerade förhållandena i samhället än vad maten gör. Kläder har att göra med den omgivning där vi existerar och klädmodet dikteras i viss mån av omgivningens yttre villkor.

I matreceptrubrikerna är de franska citatlånen iögonenfallande. Mitt material innehåller franska lån som *ratatouille*, en specialitet från Nice (förklaringar och betydelsebeskrivningar baserar sig på Kokkonsten från A till Ö 1991), *bouillabaisse* från franskans *bouillon abaissé* som betyder 'förminskad buljong', *ravigottesås* där franskans *ravigottes* avser 'pigga upp' och *glace au four* som också kallas *omelette norvégienne* eller *baked Alaska*. Benämningen *vol-au-vents* i *vol-au-vents med gräddstuvad brysselkål* står för en hög och rund smördegspastej som sägs ha fått sitt namn genom den franska kocken Careme. När hans kökspojke öppnade ugnsluckan för att se till pastejen, utropade han: "Maitre, il vole au vent!" dvs. "Mäster, den flyger i luften!"

Även om det franska inslaget är påtagligt i matreceptrubrikerna faller också då och då uttryck från andra språk i ögonen. Italienskan och spanskan står för *Salsa Verde* med betydelsen 'grön sås' i rubriken *Salsa Verde – italiensk grön sås* där man funnit det skäligt att för ovanlighetens skull inte använda bara det lånade uttrycket utan att också i ett tillägg i rubriken definiera uttrycket. Det exotiska representeras också av *tacos* i *tacos med lövbiff* där *tacos* innebär ett mexikanskt tunnbröd. Polskan har gett *bigos* som

egentligen är en polsk nationalrätt och *gulasch* har sitt ursprung i det ungerska *gulyás* som betyder 'koherde'.

Citatlånen är av mycket olika datum i de svenska matrecepten. En del är relativt gamla och väletablerade och har kanske i viss mån anpassat sin skrivform till svenskan (t.ex. *gulasch*) medan en del är rykande nya. Med livligare internationella kontakter följer även ett utbyte av matreperioar. Också de olika invandrarspråken har satt sina spår i svensk matkultur (Edlund & Hene 1992: 59).

Ett drag av exotism har dock alltid funnits inom matkulturen. Speciellt på 1700-talet förstärktes franskans inflytande inom olika betydelseområden, bl.a. inom området mat och dryck. Edlund och Hene (1992: 54 ff.) nämner ord som *champagne*, *dessert*, *glass* och *maräng*. Men 1700-talet gav också lån från engelskan t.ex. *kalops*, *pudding*, *punsch* och *sherry*. Under 1800-talet utökas orden ur det franska köket med bl.a. *omelett*, *puré*, *filé* och *gourmet*. Matreceptrubrikerna i mitt material innehåller också dessa ord och då står de vanligen som sammansättningsled.

I stickbeskrivningsrubrikerna är citatlånen mycket sällsynta. Den exotism som matrecepten gynnar har inte upplevts som motiverad i de på många sätt mer "svenska" stickbeskrivningarna. Detta hör samman med att de plagg som produceras vanligen är stickade basplagg som tröjor, sockor, västar, koftor och vantar. Ett par gånger förekommer beskrivningar på *poncho* (t.ex. *barnponcho*) som avser 'ett enkelt, sydamerikanskt plagg, dvs. ett rektangulärt tygstycke som hängs över axlarna' (Svensk ordbok 1986: 924). *Bolero* dyker upp en gång och betyder 'en kort, öppen jacka för damer' (Svensk ordbok 1986: 132). *Angora Look-tröja* är en säriling och utnyttjar på ett iögonenfallande sätt den exotism som citatlån kan ge.

Cardigan är rätt frekvent som i *cardigan med ränder och broderad dekor*, *cardigan för de minsta*. Ordet har kvar en prägel av lån både i stavning och i uttal. *Top i top med blå blommor* har bevarat sin engelska stavning. Däremot förekommer också svensk anpassning som i *gyllene topp* och *soltopp*.

I mitt material finns många exempel med *jumper* som redan anpassat sig till svenskan. Bland förekomsterna kan nämnas *barnjumper med hålmönster*, *jumper med pastellränder*, *randig barnjumper* och *kalott*. Även *overall*, *pullover* och *slipover* är företrädare i materialet. Också i fråga om dem kan man anse att orden redan är etablerade i svenskan och inte mera kan uppfattas som specifika citatlån. Både *jumper* och *overall* hör till lånen från engelskan under 1900-talet (Edlund & Hene 1992: 57 f.).

I fråga om citatlånen ger matrecepten alltså ett rikare urval. De blir på så sätt ambassadörer för ett flitigt, internationellt kulinariskt umgänge, medan stickbeskrivningsrubrikerna som i grunden riktar sig till en mer begränsad, och redan av objektet klarare definierad mottagargrupp inte visar upp

samma rika flora av varianter utan håller sig till en relativt avgränsad grundrepertoar av plaggtyper. Denna repertoar gör ett språkligt etablerat, svenskt intryck.

9. Retoriska grepp

I en diskussion om rubrikens utformning poängterar Strömquist (1989: 128 f.) betydelsen av att sälja texten genom att utnyttja retoriska knep som allusion och allitteration. Även om man i första hand kan tycka att maträtten och det stickade plagget säljer sig själva till potentiella intressenter kan retoriska medel i rubrikerna spela en roll. Behovet att väcka intresse för en speciell produkt finns alltid i bakgrunden (jfr också t.ex. bruket av citatlån och av färggranna illustrationer) samtidigt som man i vissa fall kan ana endast rubrikförfattarens retoriska skaparglädje.

Även vid rubricering av vetenskapliga texter utnyttjar textförfattarna retoriska medel. Dietz (1995: 111 ff.) visar bl.a. på olika typer av upprepningar både av ljud och av lexem liksom på citat, anspelningar och användning av regelrätt bildspråk. Han menar att också dylika knep är ett sätt att göra rubrikläsaren till textläsare.

I mitt rubrikmaterial är de retoriska greppen relativt få. Både matreceptrubrikerna och stickbeskrivningsrubrikerna är förväntat sakligt informativa. Båda rubricerar ju i grunden vardagliga texter, arbetsbeskrivningar. Det mest utnyttjade retoriska greppet i båda fallen är allitteration. Typen som sådan ligger väl till i rubrikspråk. Rask (1995: 137 f.) konstaterar att upprepning av första bokstaven i ord, dvs. allitteration, används mycket i sakprosa och reklamer men också i rubrikspråk. Även Dietz (1995: 113 ff.) har i sina vetenskapliga textrubriker funnit gott om exempel på sådana börjerim. Både vetenskapliga och populärvetenskapliga rubriker på svenska utnyttjar också allitteration medvetet eller omedvetet från författarens sida (Nordman 1995: 188 f.).

I matreceptrubrikerna har man sällan ett intryck av att författaren medvetet eftersträvat allitteration. Börjerimmen som i *lätt laxpudding, fiskbullar i festsås, kålrulader i kruka* ger inte intryck av någon större medveten retorisk strävan även om konsonantsammanfallen sitter bra. Däremot förefaller allitteration i kombination med andra ljudlikheter mer utstuderad i *kryddig kycklingsylta, sherrygravad skinka* och *fräsig färspaj*. Mest medvetet utformad känns allitterationen i *fina fisken, musslor Mussolini, Viktors vin-glögg* och *Rosas rostbiffssallad*.

I stickbeskrivningsrubrikerna är exemplen på allitteration mycket få men styrkan i allitterationen i stället desto mer påtaglig som i *vårens vackra väst*,

vacker i vintervitt, välklädd i väst, sticka rutor i rost och kokett kofta för lillan.

I några enstaka fall utnyttjas slutrim i båda materialen. Matrecepten ger exempel som *fläskfilé gourmet, filé rosé* och det konventionella *sill i dill*. Stickbeskrivningarna har slutrim i *alltid bäst med väst* och *flott i ljusblått*.

10. Slutdiskussion

I min deskriptiva och samtidigt kontrastiva studie av rubriker för matrecept och stickbeskrivningar har jag med kvantitativa och kvalitativa grepp vridit och vänt på mitt material ur olika synvinklar. Med granskningen har jag velat ytterligare profilera begreppet 'rubrik' med de särdrag som gäller för texttypen arbetsbeskrivning. I samtliga formella avseenden betar sig mitt material vad man kan kalla normalt. Rubrikerna är korta som det anstår rubriker i allmänhet och rubriker för korta texter i synnerhet. En påtaglig harmoni i längd existerar här mellan titel och text. De nominala elementen dominerar helt enligt gängse principer i rubriker.

Den tongivande uppgiften hos matreceptrubrikerna är att stå för identifikation. Rubrikerna utgör ett slags etiketter som har en immanent karaktär av namn. Genom rubriken identifierar såväl tillredare som gastronom den aktuella maträtten. Samtidigt finns också ett informativt element med i många matreceptrubriker. Maträtten preciseras och karakteriseras. Men gränstragningen mellan ordens uppgifter för identifikation och för information är inte alltid självklar.

Stickbeskrivningsrubrikerna har en tydligare tyngdpunkt på informativa element, då de inte enbart identifierar plagget utan vanligen också ger information om användare och viktiga särdrag hos slutprodukten.

Rubrikerna för matrecept är alltså mer individualiserade och namnliska, medan stickbeskrivningarnas rubriker illustrerar ett generellare grepp på produkten. Detta kommer till synes också i bruket av egennamn respektive artnamn för person. Matreceptrubrikerna utnyttjar gärna kopplingar till egennamn.

Emotivitet finns i både matrecept och stickbeskrivningar. Estetiskt tilltalande färgfotografier är numera i det närmaste regel vid stickbeskrivningarna men förekommer också vid en del matrecept. Matreceptens rubriker kompenserar i viss mån utelämnade bilder med en tydlig emotivitet i rubrikerna. Rubrikerna poängterar visserligen inte explicit det visuella utan appellerar med lingvistiska medel starkare till smaksinnet. En viss emotivitet finns dock implicit inbakad i rubriker som lyfter fram spännande ingredi-

enser. I stickbeskrivningarna däremot är färgval obligatoriskt och detta syns också i rubrikerna. Färgen stimulerar emotionerna.

Matexotism i citatlån och geografiska anspelningar lyfts fram i matrecept-rubrikerna. Stickbeskrivningarnas rubriker är blekare och vardagligare, helt i samklang med sin produkt, de basplagg som arbetsbeskrivningarna gäller.

I formellt, språkligt strukturellt hänseende är matreceptens och stickbeskrivningarnas rubriker förbluffande lika. Det är denna yttre likhet som först faller jämföraren i ögonen. Rubrikerna visar liknande korthet i formuleringarna, en liknande förkärlek för nominalfraser och en liknande ordklassfördelning inom rubrikernas ramar. De skillnader som finns är formellt sett marginella och möter i små procentuella variationer.

På ett semantiskt plan är samstämmigheten inte lika stor den yttre identiteten till trots. Differenserna styrs av tematiska olikheter. För den som tillreder mat är det viktigt att appellera till smaksinnet och lyfta fram frestande kanske t.o.m. exotiska finesser. För den som stickar är mottagare och synintryck centrala. Dessa olikheter är ofrånkomliga på ett semantiskt plan då rubrikmakaren väljer betydelsefulla ord, t.o.m. när han bestämmer sig för prepositioner, som likt kameleonten skiftar semantisk färg efter kontextens krav.

Matreceptrubriker och stickbeskrivningsrubriker uppträder alltså ytligt sett i samma fjädrar men under den yttre skruden döljer sig olika egenskaper, olika karaktärer.

Litteratur

- Backman, J. (1988). *Att skriva och läsa vetenskapliga rapporter*. Lund.
- Conon, L. (1979). Språk och stil i nyhetsrubriker. I: *Språket i spalterna*. Lund.
- Dahlstedt, K.-H. (1962). Vad är främmande ord? I: Karl-Hampus Dahlstedt, Gösta Bergman & Carl Ivar Ståhle: *Främmande ord i svenskan*. Stockholm.
- Dietz, G. (1995). *Titel wissenschaftlicher Texte*. Tübingen.
- Edlund, L.-E. & Hene, B. (1992). *Lånord i svenskan. Om språkförändringar i tid och rum*. Stockholm.
- Garne, B. (1988). *Text och tanke. Om skrivstrategier i elevuppsatser*. Malmö.
- Gnutzmann, C. (1988). Aufsatztitel in englischsprachigen Fachzeitschriften. Linguistische Strukturen und kommunikative Funktionen. I: Claus Gnutzmann (Hrsg.): *Fachbezogener Fachsprachenunterricht*. Tübingen.
- Huldén, L. (1982). Om det finlandssvenska poesispråkets utveckling sedan 1950. I: *Svenskans beskrivning 13*. Förhandlingar vid trettonde sammankomsten för att dryfta frågor rörande svenskan beskrivning. Hanaholmen 1981. Helsingfors.
- Hultén, L. J. (1990). *Reportaget som kom av sig*. Göteborg.
- Kokkonsten från A till Ö*. (1991). Stockholm.
- Liljestrand, B. & Arwidson, M. (1989). *Skrivstrategi med övningar*. Andra upplagan. Göteborg.

- Montan, P. & Rosenqvist, H. (1982). *Prepositionsboken*. Stockholm.
- Nordman, M. (1994). *Minilekter. Om de små textgenrernas språk*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia No 178. Vaasa.
- Nordman, M. (1995). Rubriken i vetenskaplig och populärvetenskaplig gestalt. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XV*. Vörå 11-12.2.1995. Vaasa.
- Nordman, M. (1996). Cooking Recipes and Knitting Patterns: Two Minilekter Representing Technical Writing. I: Hartwig Kalverkämper & Klaus-Dieter Baumann (Hrsg.): *Fachliche Textsorten. Komponenten - Relationen - Strategien*. Tübingen.
- Nordman, M. (1997). The weather report in daily newspapers. I: *Fachsprachen Languages for Special Purposes. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. Volume 1. Berlin.
- Nordman, M. (2000). Överskrift, titel, namn eller rubrik? Några beteckningar i teori och praktik. I: Anita Nuopponen & Bertha Toft & Johan Myking (red.): *I terminologins tjänst. Festskrift för Heribert Picht på 60-årsdagen*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Selvityksiä ja raportteja 59. Vaasa.
- Nordman, M. (2002). Jarl Hemmers diktrubriker – form, ord och struktur. I: Heidi Hansson & Raija Kangassalo & Daniel Lindmark (red.): *När språk och kulturer möts. Festskrift till Tuuli Forsgren 2 november 2002*. Skrifter utgivna av Johan Nordlander-sällskapet 24. Umeå.
- Rask, K. (1995). *Stilistik. Sprogets former og litterære figurer*. København.
- Riley, S. (1996). Eigennamen in gastronomischen Garnituren im Deutschen und Englischen oder: Was sind echte *Langenburger Wibe*le und *Yorkshire Pudding*? I: Rosemarie Gläser (Hrsg.): *Eigennamen in der Fachkommunikation*. Leipziger Fachsprachen-Studien. Frankfurt am Main.
- Strömquist, S. (1989). *Skrivboken. Skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier*. Malmö.
- Svensk ordbok*. (1986). Uppsala.
- Terglane-Fuhrer, A. (1996). *Die Sprache der Speisezubereitung. Empirische Untersuchungen zur vertikalen Variation*. Frankfurt am Main.
- Thorell, O. (1981). *Svensk ordbildningslära*. Stockholm.
- Westman, M. (1974). *Bruksprosa. En funktionell stilanalys med kvantitativ metod*. Stockholm.

Headings of recipes and knitting patterns

The aim of this paper is on the basis of some empirical material to study and compare the linguistic form of two categories of headings. The discussion deals with structural, syntactic, lexical and stylistic aspects of the form of the headings. I have as far as possible related the headings to the contents they represent. The material for my investigation consists of headings of 528 recipes and 376 knitting patterns published mostly in magazines. Both these text categories belong to the genre of working instructions and are brief texts, which seems to have effect on the linguistic form of the heading.

The headings are short and usually consist of one word only or of unmodified chains of nominals, where the central phenomena are left unspecified or are specified within the nominal frame in the form of a compound word. A high frequency of nouns is a general characteristic of the headings of my material. A high proportion of adjectives is due to a rich variety of participles and the use of conjunctions especially in the headings of the

knitting patterns is connected with the fact that noun chains are very frequent there. The most frequently employed rhetorical device is alliteration.

The headings of both recipes and knitting patterns are matter-of-fact and informative. The two categories of material are special in that their headings also have a marked function as identifiers. The informative headings signal by means of words and forms a seriousness which befits the text. On a linguistic and structural level the headings are very similar, but on a semantic level they differ due to the fact that they reflect the contents of the text.